

CRNA GORA ZEMLJA RATNIKA (3)

Roj Trevor

In the third part of the travelogue written by the British writer Roy Trevor entitled Montenegro: A Land of Warriors, published in London in 1913, the author reveals the anecdotes he heard from the Englishman Reginald Wyon, who had also had a trip to Montenegro, and the views he himself experienced during his stay there. These voices include true tales of the savage borderland, Vendetta tales, Nikšić and the old monastery of Ostrog, a peep at Scutari, the seaboard of Montenegro, finally ending with a peep at the Montenegrin politics.

Istinite priče s divlje granice

Kad krenete iz Podgorice za Kolašin proći ćete kroz jedno mjesto duž albanske granice, dosta divlje, đe iz duboke i zašeeene klisure, iznenada s obje strane džinovske planinske kule nailazi rijeka pa vam se u tom trenutku čini kao da se pred vama otvara nebo. Dosta je ljudi ratnika prošlo tuda spremajući se za boj. Kad bi zašli dublje k riječnome tlu, bilo bi isto što i gledati smrti ravno u oči. Lako upućaju čovjeka koji tu s puškom stupi na tuđe tle. Takav je nepisani zakon.

Granica je većim dijelom nevidljiva. Čine je brda ili zašumljene doline. Svaki čas po jedan Albanac upada u Crnu Goru, otima njenu lijepu stoku, dok ga osvetoljubivi Crnogorac, u želji da sravni račune, prati u stopu. Tad se nijemost brda prekine

zvukom pištolja, nakon čega se Crnogorci u žalosno manjem broju vraćaju, ali kao pobjednici.

Sad ću vam ispričati anegdodu koju sam čuo od gospodina Ređinalda Vajona, koji je kratko boravio u Crnoj Gori, a o tome je i objavio jednu zanimljivu knjigu. Jedan od najpoznatijih junaka s granice bio je vojvoda Marko, koji je detinjstvo proveo kao čobanin, a kasnije, uz titulu vojvode koju mu je dodijelio knjaz Nikola, umro kao nacionalni heroj. Danas o njemu i o njegovim djelima ima mnogo pjesama koje se pjevaju na drndavim guslama.

Do svoje dvadesete godine Marko je pobio dosta Turaka. Ubijao bi svakog muslimanskog vojnika koji se primakne crnogorskom domu. Glas o njegovu junaštvu, došavši do knjaza Nikole, učini da mu ovaj podari posebno mjesto među svojom vojskom, što se smatralo za veliku čast, s obzirom na to da je to otmjeno tijelo bilo sastavljeno samo od odabranih glava. Marko je sve do dvadeset pete godine bio uz svoga gospodara, kad se vratio svojim planinama, okupljajući četu oko sebe, kojom bi, kad god bi mogao, napadao i pljačkao Turke. Njegovi podvizi bijahu do te mjere besprijekorni da, čim bi se među muslimanima pomenulo ime Marko, strah bi im se uselio u kosti. Muslimani se ne bi usudili da, osim u većem broju i u potpunoj spremnosti za okršaj, izađu na bojište boreći se protiv Marka.

Kako je Podgorica bila blizu planina đe je živio Marko, njen tamošnji paša iliti turski poglavica po imenu Jusuf Mučić, pomami se zbog neprestanih žalbi na Marka i ponudi veliku nagradu za glavu toga hrišćanina. Niko se ne osmjeli na tako opasan poduhvat, sve do jednoga zatvorenika koji je ležao u podgoričkom zatvoru, čekajući smrtnu kaznu. On paši zatraži da ga, ukoliko mu on donese glavu vojvode Marka, nagradi i slobodom i novčano. Naoružan do zuba, osmjeli se na misiju, dok mu dva dana kasnije u klisuri ne nađoše mrtvo tijelo.

Paša se nakon toga još više razbijesni i zavika toliko jako da ga svi začuše. On zaželje da se licem u lice sretne s Markom i

potuče s njim. No žao mu bi što mu je služba takva da on ne smije ići nigdje van Podgorice. Tako hvalisave riječi brzo dospješe do Markovih ušiju, i on se, mladi Crnogorac, bez kolebanja osmjeli da napušti sigurnost svojih planina i da na konju odjaše do Podgorice. Prije podneva on se začu po slabo popločanim ulicama, zauzdavši konja ispred pašine palate.

„Evo me, Jusufe!”, povika na sav glas. „Čuo sam tvoj poziv. Izađi i bori se sa mnom muški!”

Začuvši te riječi, paša u isti mah znade ko je došao, ali mu ponestade hrabrosti. Jedna od njegovih žena uradi kako joj paša reče — izađe na prozor i kaza Marku da Jusuf-paša nije tu. Marko je znao da to nije istina, i okrećući se k preplašenome krugu Turaka oko sebe, zavika: „Slušajte sad svi! Sad kad si ovđe porekao svoje riječi, ja se, paša Jusufe Mučiću, neću živ s tobom tući! Ja se, Marko, bijem s muškarcima, a ne s kukavicama!”

Poćeravši konja Marko brzo strča kroz užasnutu vrevu. Toliko je užasna i krvava bila rana koju je Marko nanio paši, da je ovaj bio prinuđen da zaštitu zatraži od svoga gospodara, sultana, koji je počeo da traži Markovu glavu. No, Markov život njegovim prijateljima bi isuviše dragocjen, zbog čega oni odlučiše da on ne smije biti žrtvovan zbog jedne rane izdajnika. Markov život bi im od visoke važnosti za Crnu Goru.

Bez obzira na Markovu odvažnost, njegov se narod ipak počeo pribijavati za njega. Stoga oni kazaše da je jedini način da spasi Marka u tome da usmrte pašu, i taj zadatak povjeriše jednom mladiću, koji se, iako bijaše svjestan da će poginuti, radosno prihvatiti te misije.

Taj mladić, s jedva dvadesetak godina, bio je pravi sin Crnih brda. Mudro se, prerušen u Turčina, došunja do Podgorice i stiže do pašine palate, strpljivo ga sačekavši ispred. Paša došeta sa svojim ljudima, a mladić se s najvećom hladnoćom lati pištolja i ustrijeli Turčina. Na to pašini ljudi svi do jednoga povadiše noževe i išekeše hrabroga mladića. Ali, barem time Marko osta pošteđen.

Jedna od osobina po kojoj se Marko izdvajao od ostalih mješ-tana jeste milosrđe. Pisalo se o tome kako je on bio velikodušan prema svojim neprijateljima i kako je bez premissljanja puštao na slobodu svoje zatvorenike. Dobro je gađao iz pištolja. Bio je lijepe mišićne strukture. Kao čovjek, imao je karakter. Poput knjaza Nikole, on bijaše i ratnik i pjesnik, i uspio je, iako je živio u stalnim ratovanjima, sačuvati vrline istinskoga gospodina.

U zadnjem ratu Crnogorci su pobijedili u boju na Fundini, najviše zahvaljujući Markovoj umješnosti i hrabrosti. Njemu Crna Gora duguje veliko parče svoje nove teritorije. Taj junak je sahranjen na Medunu, njegovoj planini, domu. Knjaz je htio da on, uz posebnu ceremoniju, bude sahranjen u Podgorici, što bi i uradio, no Markova posljednja želja bi da leži među prirodnim ljepotama svojih velikih djela i među narodom koji je toliko puno volio.

Priče o krvnoj osveti

Sad ću vam ispričati još dvije priče o ljudima koji danas žive u Podgorici ili kraj nje, na kojima sam, opet ističem, zahvalan gospodinu Redžinaldu Vajonu, koji je te ljude lično i poznao. Priče su potekle s usana tih ljudi. Priču koju ćete sad čuti ispričao mi je čovjek po imenu Kečo, važan čovjek s granice, koji je brzo osijedio.

„Ruke mi se tresu a kosa sijedi”, kazao je, „No ne bojim se smrti. Kuća koju sam napravio čvrsta je. Zaradio sam toliko da moja žena ima što da jede. Već dva puta su pokušali da me ubiju, ali im nije bilo lako: potonji put njih sedmoro se, uz pušku pod mišku, sakrilo iza kuće, ali ipak na me ne zapuca jer mi je žena bila sa mnom”.

Već sam jednom kazao da je, i u jeku najveće krvne osvete, žena sveta, a onda i muškarac koji je s njom. Desi li se da žena, kojim slučajem, upuca čovjeka, ona je opet pošteđena, a ta kriv-

ica pada na njezina supruga ili njegova rođaka. No da nastavim s Kečovom pričom. On imaše kravu, kojom se naročito ponosio. Jedne noći ta krava nestade, a on bezuspješno krenu u potragu za njom. Kečo u potrazi prošeta i do podgoričke pjace, đe srete bogata Turčina Ahmeta, s kojim se nije naročito podnosio. Turčin priupita Keča kud mu je lijepa krava. Kad mu ovaj kaza da ju je izgubio, Turčin podrugljivo saopšti Keču da mu ju je on prethodne noći ukrao.

U Podgorici ne smije da se nosi oružje, tako da je Kečo bio prisiljen da u bijesu sluša uvrede svoga neprijatelja, i da se nakon toga praznih šaka vrati kući. Pošto mu vlasti nijesu dozvolile da stavi oružje, ojačan dvojicom prijatelja, Kečo odluči da povrati svoju kravu i da otpočne osvetu. Bolje da on sad sam dovrši ovu priču.

„Nijesam otišao po noći, kao lopov, već usred bijela dana, da me svi ide. Drugovi su me čekali ispred Ahmetove kuće, u koju sam ušao sam. Tu videh svoju kravu. No samo žene bijahu onde. Uzeh kravu i tele, i preko vrata. Dođoh do prijatelja koji me čekahu ispred. Onda, da se ne bi mislilo da sam se bojao, puškom ispalih u vazduh. Ubrzo poljem dotrča Ahmet sa sinom.

Kad me videše s kravom, dotrčaše pucajući iz puške, ali nas ne pogodiše. Onda, pažljivo nanišani, ja zapucah na Ahmeta, a kasnije i na sina mu. Mi brzo potrčasmo, a njih dvojicu, iako su nas pratili, bi strah da se primaknu isuviše blizu. Ja ponovo ispalih na njih, tako da se bezbjedno vratismo u Fundinu. Od tada me Dinovi ljudi prate. Uskoro će me i ubiti, jer sam im nanio tešku uvredu, a riječ o meni se naširoko pročū”.

Gospodin Vajon je upitao Keča zašto on uopšte ostaje u Fundini i rizikuje svoj život, odnosno zašto ne ode na Cetinje ili u Nikšić, đe ga neprijatelj neće naći. Kečo je na to odmah odgovorio: „Ja sam junak. Što će se o meni pričati ako pobjegnem i na drugom mjestu potražim sigurnost? Onda sam ja dvostruka kukavica: napuštam brata da zaštitim sebe. Ti Dinovi

ljudi su psi koji noću pucaju u svoga neprijatelja, no mene nespremna ipak neće zateći u krevetu.

To je tipična crnogorska priča i govori o razornim posljedicama krvne osvete. Zato i ne čudi što je knjaz Nikola krvnu osvetu, koja je svake godine kriva za smrt tolikoga broja hrabrih ljudi, nastojao da iskorijeni.

Jako rijetko se dešava da jedna od žena, onda kad svi muškarci u selu izginu zbog krvne osvete, oblači odijelo muškarca i nastavlja osvetu. U takvim slučajevima žena gubi sve privilegije pola i počinje da se tretira kao muško – čak se ljubi i prima poljupce u lice kao muško – što je, kako znamo, zabranjeno ženama.

Evo još jedne istinite priče koju mi je ispričao gospodin Vajon, a koju je njemu prenio Ahmet Niko. Ahmet Niko rodio se u Podgorici, tada pod vlašću sultana. Prvi put uze mač u ruke kad mu je bilo petnaest godina, i zakla troje ljudi. Sa sedamnaest godina bi mu zapovijeđeno da napušta Podgoricu i bori se u jednoj kobnoj bici. Na Skadarskome jezeru postade žandar. Onda se umiješa u jednu porodičnu aferu, i pošto ubi dvojicu svojih neprijatelja, vrati se u Podgoricu. Nemalo kasnije, paša baci Ahmeta u tamnicu, no on ipak pobježe iz nje i zaputi se u Bosnu.

Niz avantura, od kojih dosta njih s kobnim završetkom po protivnike, dovelo ga je do Antivarija, njegove sadašnje sudbine. U to doba, bijesni čovjek po imenu Jovan, ubi ulcinjskoga kapetana (Ulcinj = sušedna luka), i kasnije prebježe u Albaniju i pridruži se nekom divljem tamošnjem plemenu. Ahmetu su tražili da ubije Jovana, i on na to radosno krenu put Albanije. Jednoga dana on, s Jovanovom odšečenom glavom zamotanom u svežnju, uzjaha nazad do Ulcinja, a knjaz Nikola ga za to slavno djelo nagradi starom tvrđavom kraj Podgorice.

Dugo godina se Ahmet s Crnogorcima borio protiv Albanaca, zadobivši status junaka u zemlji ratnika. Jovanov brat jednom pokuša da ubije Ahmeta, no ovaj ga preduhitri, čak pošteđevši život napadaču. Jednom ga Turci uhvatiše. Tu mu se gorki neprijatelj smilova, zatvorivši ga u veliku tvrđavu, i okovavši ga u gvožđe.

Ahmetovim prijateljima pođe za rukom da u njegovu ćeliju prokrijumčare turpiju u vekni hljeba. Ahmet, nakon silnih napora, isturpija sebi put do slobode i hrabrim koracima uteče iz ćelije.

Na granici je dosta muslimana koji se prijatelje s Crnogorcima. Knjaz je spreman da primi svakoga ko će ga časno služiti. On je napravio dosta jaku gardu na granici tako što je svojim novim podanicima poklanjao kuće i zemlju na granici, što je bio dobri stari običaj Rimljana koji su mudrost stekli u ratu.

Da imam više prostora, rado bih nastavio sa prepričavanjem sličnih uzbudljivih anegdota. Za sad ipak moram da se vratim na svoj put kroz Crnu Goru, kroz koji me vi nevidljivo pratite.

Nikšić i stari manastir Ostrog

Da bismo došli do Nikšića, prijestonice sjevera Crne Gore, treba ponovo da pređemo Vezirov most i da pratimo veliku ravnicu rijeke Zete do mjesta đe ona otiče u pozornicu golih i hrapavih planinskih vrhova. Ravnica obiluje gustim drvećem i plodnim uševima. Tu takođe raste i mali žuti cvijet Pyrethrum, od kojega se pravi prašak protiv insekata, jedan od glavnih industrijskih proizvoda Crne Gore. Takođe ima i pašnjaka idealnih za pašu stoke.

Kako li je sve to bilo drugačije prije trideset godina kad hrabra Crna Gora nije imala prava svojine nad tom ravnicom, i kad su njeni izgladnjeli seljaci, jedino krijući ispod oka, mogli da gledaju u svoje opresore, nijeme Turke, koji su njima hladno vladali.

Prolazimo kraj ostataka drevnoga grada koji se zvao Duklja, a koji je, priča se, bio rodno mjesto velikoga rimskog imperatora Dioklecijana. To je mjesto već preko više stotina godina poznato pod tim istim imenom.

Konačno, ravnica Zete se sužava dok se ne opasa turobnim i uplašenim masama planinskih vijenaca, a naš put se, hrabro je prateći i neizbježno praveći skoro prirodnu branu, s mukom

uzdizao lijevom stranom rukavca planine, zadobivši preimućstvo nad dolinom, pod nama ostavljenom. Veliki obluci kamena iz strme izbočine izviriše nam nad glavama, odajući utisak kao da im fali još samo nježni dodir vile da se pokrenu, i, uz prasak nadalje, stropoštaju se i unište put kojem i prijete. Vile su, da ne bude zabune među čitaocima, legendarna mitska bića, o kojima se priča da žive u lisnatim šumama i među kamenim naprslinama i klisurama. Važe za nevjerovatno lijepe i pametne male dame. Tako duboko je usađeno to popularno vjerovanje u vile da se mlade djevojke iz susjednih sela često same zapute do tih zabačenih mjesta ne bi li svoje probleme šapnule u uši tim nevidljivim bićima, ispovijedale im se i olakšale. S druge strane doline, ne tako daleko, prešečen je put koji vodi do zanimljivoga manastira Ostroga, građevine nalik na neustrašivo leglo orla, smještene iznad zemlje, na planinskoj kosini.

Ostrog je na Balkanu poznat kao mjesto gdje leže ostaci svetoga Vasilija, veoma pobožnoga i svetog čovjeka, koji je, išavši za svojom vizijom, ostavio svoju daleku kuću, i u potrazi za manastrom, krenuo na put do Crne Gore. Prve noći je spavao blizu Podgorice, dok ujutro nije uvidio da mu je nestalo sve što je donio sa sobom. Krenuvši u potragu za izgubljenim stvarima, našao ih je na mjestu gdje je sad Ostrog, i tumačeći preživljeno kao božiji znak, onde i podigao današnji manastir.

Živio je dugo, često držeći propovijedi, iscjeljujući bolesne i slabe. Njegovo tijelo danas počiva u kamenome sanduku, a čuvaju ga svještenici. Rijeke hodočasnika dolaze pod Ostrog da se pomole svečevu grobu. Čudna izlječenja dogodila su se na tome planinskom svetištu. Hramavi su prohodali. Slijepci su progledali. Nijemi su progovorili. Tačnije govoreći, Ostrog je nešto kao Lurd na Balkanu.¹

---

¹ Lurd u Francuskoj je najpošećenije Gospino svetišće u Evropi, koje godišnje privlači više od pet miliona hodočasnika. – Prim. prev.

Baš je na tome mjestu Mirko, otac knjaza Nikole, uz prisustvo maloga broja ljudi, izveo podvig po kojem se proslavio. U toj pukotini u kamenu Mirka i njegove ljude zapošela je ogromna armija Turaka koji su, bezuspješno se probijajući k Crnogorcima, bacali na njih sijeno koje su zapalili. Mirko je, uz gubitak samo jednoga čovjeka, uspio bezbjedno vratiti ratnike u planinske domove.

Mirko Petrović, otac knjaza Nikole, je „kralj Artur” crnogorske istorije. On je bio heroj nad herojima, i to takođe u zemlji heroja. U svome narodu poznat kao „mač Crne Gore”, Mirko važi za savršeni primjer junaštva, gospodstva i otmjenosti. Mudar u Vijeću i prvi na bojnome polju, briljantni strijelac i neustrašivi mačevalac, Mirko Petrović važi za savršenoga vođu svoga doba. Umro je, greota, od kolere tokom užasnoga ustanka prije pedeset godina.

Prešavši usamljene planine što razdvajaju ravnicu Zete od Nikšića, prolazimo kroz divlje predjele Crne Gore, konačno se uspinjući uz put koji se svaki čas gubi. Stižemo do ogromne ravnice. U njenom središtu je Nikšić, prijestonica Crne Gore na ševeru, koja sebe zaklanja krilima poznatoga starog bedema. Prije trideset godina taj je bedem zapošeo široki garnizon Turaka, koji su crnogorsku šaku jada načerali na bijeg u brda, đe su gladovali.

Iako je Nikšić sagrađen od svega nekoliko bijednih koliba skupljenih pod sjenkom moćnoga bedema, zaposijedanje toga terena značilo je važnost za budućnost Crne Gore. Svojim položajem zauzimajući čitavu okolnu ravnicu, bogate pašnjake s još bogatijim uševima, Nikšić, kao dio kraljevstva ratnika, značio bi dvostruko uvećavanje teritorije Crne Gore, i stoga je vrijedelo osvojiti ga. Knjaz Nikola je za poduhvat osvajanja Nikšića tražio dobrovoljce, i poveo ih je u juriš na onda skoro neosvojivu teritoriju. Kad se pogleda u zidove bedema, teško da bi se moglo vjerovati da je taj ludi napad uspio. No ipak su Crnogorci bili toliko hrabri da su se, slijedeći odvažnoga knjaza,

golim rukama borili protiv divljih i dobro naoružanih Turaka, izvojevavši na kraju pobjedu.

Pod crnogorskom vlašću Nikšić je brzo postao važan grad, i, kao što smo i prije kazali, prijestonica severa. Njegov veliki pijačni trg je okružen niskim, jednospratnim kućama. Ovđe žive čisti Crnogorci. Dosta su neotesani. Uz puške napunjene do zuba, oni šede na svojim korpama s voćem i povrćem. Čudan, seljački narod, ali veseo i srdačan, i nevjerovatno gostoljubiv.

Nikšić se diči svojom jedinom pivarom, koja, kako se ispostavilo, proizvodi odlično pivo, inače novo, ali i omiljeno među Crnogorcima. Druga popularna razvijena industrija u Crnoj Gori, a čiji se brzi rast ispostavio zaista izvanrednim, jeste proizvodnja cigara. Ne samo da je taj produkt istovremeno jeftin i prijatne arome, već je ukrašen i lijepim vrhom. Sve se to pakuje u kutijama jedinstvena dizajna.

Jedno sam čitavo popodne proveo ispitujući bedem, koji više ovđe nije bio zaštita, a koji je sve više propadao, ponegđe se i trošeći. Kako sam se peo put drevne kapije, upoznao sam lijepo obučenoga Crnogorca upečatljive pojavnosti, koji tokom moga boravka u Crnoj Gori bijaše šarmantan i gostoljubiv. Oslavljavao me je s ljubaznošću i insistirao da bude moj lični vodič.

Imao sam sreće. Moj novi prijatelj je znao italijanski te smo mogli razgovarati. Iskreno tvrdim da nikad nijesam imao zanimljivijega saputnika. On je jednostavno znao mnogo uzbudljivih anegdota. To staro mjesto smo obilazili svuda do ponoći. Dok je sunce zalazilo u blještavilu sjaja kao krv crvenoga, poigravajući se hrapavim planinama tako da su one ličile na niz ogromnih zuba, crnih i zloslutnih, peli smo se k vrhu ogromnih grudobrana. Zureći s te visine nadolje, đe se grubo tle od kamena gotovo gubilo pod prožimajućim mrakom, iznova sam se čudio neustrašivoj hrabrosti koju su knjaz Nikola i njemu odani ratnici pokazali kad su izvršili juriš na te iste zidove. Knjaz je u Nikšiću kraj manastira sagradio novi dvor. Jednom je bilo gov-

ora o tome da se prijestonica Crne Gore prebaci onđe, no izolovani položaj Nikšića, ali i troškovi takvoga poduhvata, presudili su suprotno. Danas, iako je većina evropskih zemalja civilizovana, ipak možete čuti Nikšićane kako o zemljama van Crne Gore zборе kao o „inostranstvu”.

Pogled na Skadar

Iz Nikšića se moramo vratiti u Podgoricu, do koje se dolazi širokim putem kroz Plavnicu, majušnu luku na omanjim koritima rijeke koja sporo teče, a koja je inače na dvanaestak milja od Skadarskog jezera. Svakoga dana po jedan parobrod polazi iz Skadra, glavnog grada Albanije, do crnogorske obale, odakle se uveče vraća. Taj kratki put po pravilu traje četiri sata. Pošto parobrod svojom maršutom zahvata središta jezera, putniku se daje prilika da posmatra planinske vijence divlje Albanije. Za nekih polovinu puta prelazimo nevidljivu tursku granicu, oblast jezera pod vlašću sultana. Svaki čas nailazimo na po jednog pelikana, posmatrajući ga istom onom odsutnom svečanošću njegovog plemena, pošto ih na jezeru ima dosta. Uostalom, tu ima i manjih ptica, a može se fino i pecati.

Moja zadnja posjeta Skadru bijaše tokom Ramazanskog posta. Tokom toga posta nijedan iskreni vjernik ne smije između izlaska i zalaska sunca ni komadić hrane ubaciti u usta. Prirodno je da dobro nahranjeni hrišćanin ima odvratnost prema muslimanu, i stoga sam, kad sam došao, zatekao izmiješanu populaciju, koja ne samo da pokazuje loš smisao za humor, već i koja nekako bijesno dijeli granicu jedna s drugom.

Čim stranac stigne, odmah počnu da ga ispituju i da mu dosađuju, stalno tražeći bakšiš.

Šetamo se bazarom, koji je skoro grad za sebe, sprijeda sagrađen od otvorenih drvenih kuća, čiji se krovovi skoro dodiruju, šenčeći ulice zaprljane od jakog sunca i teške kiše. Ovđe

Turci šede među robom prekrštenih nogu, djelujući kao da stoje u ogromnim drvenim putnim koferima. Tokom Ramazana cigaru ne smiju čak ni da pipnu. U takvim okolnostima se hrišćaninu koji puši ne piše lijepo na bazaru, jer će se muslimani pobuniti, budući da im je zabranjeno čak i da udahnu dim iz tuđe cigare, jer bi to značilo kršenje njihova božijeg zakona.

Pucanj iz topa najavljuje zalazak sunca. Par minuta prije očekivanog rafala gladni se sljedbenik Muhameda može videti s pažljivo pripremljenim duvanom u ruci i sa svjetlucavom hrpom drvenog uglja koji mu drugi priprema. Bum! Čuje se rafal, i na stotine užarenih cigareta zapleše u sumraku, dok podnapita graja sve više zaposijeda uobičajeni mir oko radnji koje se zatvaraju. Ti će Turci, spremajući se za šutrašnji post, gozbovati i pušiti do zore.

Skadar je dosta prljav. Užasno smrdi. Gliba ime Evrope. Bilo da ste u Skadru, bilo blizu Skadra, živite u stanju gotovo stalnog ratovanja. Na pazarni dan dosta Albanaca katolika navrati u Skadar da trguje. Dođu rano ujutro, zauzmu mjesta na otvorenoj ravnici van Bazara. Tamo su cijele porodice, uglavnom otac s tri sina – svi naoružani do zuba, i obučeni u šarena odijela toliko tipična za Podgoricu. S njima su žene u kratkim bijelim haljinama, i s dubokim srebrnim pojasevima oko struka, s dvoje-troje dece u čistoj bijeloj odjeći, koja upola prikriva iole dobro odgojenog dječaka ili djevojčicu. Dvije-tri mule s pjace daju pravu sliku: kad izlože voće i povrće na prodaju, mušterije, u znak spremnosti da se u slučaju iznenadnog napada uhvate za pušku, naoružano stoje iznad njih. Treba da znate da se svi u Skadru slobodno šetaju, uvijek spremni na neprijatno iznenađenje. Ako ćete da strpate dvije kilkenijske mačke u mali putni kofer, nećete baš misliti da će one mirno kao jagnje ležati jedna do druge. Isto tako ne možete ni očekivati Albanca hrišćanina i Albanca muhamedanca da se bratime unutar bijelih zidina istoga grada. Čas hrišćanin pravi probleme, čas musliman.

Ne baš tako davno hrišćani se, premoreni od bockanja muslimanskih komšija, „pasa nevjernika”, riješiše da nanesu uvredu svojim zakletim neprijateljima na najodvratniji mogući način. Šećate li se kako je došlo do prve zavjere Indijanaca? Onda kad su lokalnim trupama dati meci za koje su im rekli da su podmazani svinjskim salom. Iskreni sljedbenici proroka Muhameda smatraju da su svinja i tele nečista bića. Znajući za to, hrišćani iz Skadra zaklaše ogromnu debelu svinju, čiju krv ostaviše da kaplje po pragu najveće džamije u gradu. Još veću uvredu nanižeše tako što baciše crijeva iste svinje na izvor vode u avliji, čime zatrovaše vodu. Zamislite samo ishod. Kako je dovoljna samo šibica da se barut razgori, tako je i ta teška uvreda uzrokovala da se muslimanska braća složno dignu na noge, i potuku se s hrišćanima uvijek spremnim za borbu. Sultanov vezir odreo govaio je, hvala bogu, brzo, stavivši između zaraćenih strana dva puka, i naredivši im da pošto-poto zapucaju bilo na jednu, bilo na drugu stranu. Nakon nekoliko kobnih pobuna ugušenih na taj način, krvoprolije se uveliko izbjeglo.

Dok se šetate bazarom Skadra, čini vam se da se šetate po lijepim stranicama *Arapskih noći*, a oko vas čudne figure koje prekrštenih nogu hladnokrvno sede u hladu otvorenih dućana. Iste te figure prezrivo i sumorno gledaju u hrišćanina, bojažljivo mu dopuštajući da primijeti njihovo prisustvo, na stranu trzajući draperiju koja pada, a koja može da se zarazi cipelama nevjernika.

Jasno je da onome ko se umorio od tihog, jednoličnog života nije moglo pripasti ništa bolje od Skadra. Neka puši cigaru tokom Ramazana, i, štaviše, nek ide na bazar da prodaje svoju robu. Ne oklijevam da kažem da mu neće biti dosadno dok je tu.

Ne mogu reći da mi je posebno bilo žao kada je taj grad od niskih krovova nestajao iz moga vidokruga, i da je samo plemeniti stari dvor koji nadmoćno stoji na uzvišici branio svoje hrabro mjesto važnog obilježja glavnog grada divlje Albanije.

Crnogorska obala

Iz Skadra se parobrodom vraćamo za Crnu Goru, ali umjesto da se iskrcamo na Plavnici, podgoričkoj luci, ostajemo na brodu dok ne stignemo do zadnje tačke, Virpazara.

Virpazar je stvarno na ostrvu. Stoji nasred močvarne doline, između visokih planina. Put do grada i nazad je nekako visok, pošto se Skadarsko jezero često izdiže i plavi grad do takvih razmjera da se čini da prisiljava žitelje da se sklone na gornje spratove kuća. Jedini izlaz na jezero je kod Skadra, a Turci su isuviše lijeni da svake godine čiste rijeku od otpadaka.

U Virpazaru je život čisto crnogorski, jer on nije blizu Albanije. Kako je sunce jako upržilo po pijačnoj gužvi, skoro da ćete ostati bez očiju kad naidete na nevjerovatno šarenilo boja na odjeći ljudi: plavu, zelenu i zlatnu. Odatle se, s druge strane, kao mračni kontrast, sve od istoga sivog i teškog kamena, izdižu planine.

Iako je Virpazar dosta vedar, ipak ne možemo zaboraviti da je on bio poprište crnogorskih Vespera. Godine 1702, neposredno nakon smrti Viljema III od Engleske, i napada dobre kraljice Ane, vladarke Crne Gore, hrišćani pod vlašću Turaka kraj Podgorice pitaše knjaza Danila da li da posvete crkvu. U tom periodu bi knjaz crnogorski vladar istovremeno bio i crkveni poglavar. Upravo je stric knjaza Nikole bio taj koji je mudro razdijelio te dvije vlasti. Skadarski vezir, Derviš-paša, pozva knjaza Danila, poštenu dušu, na megdan, i on se, hrabro i bez predumišljaja, spušta sa svojih planina i krenu put paše. Na putu ga izdajnički presrete vojska Derviš-paše, strpa ga u tamnicu, izmuči, i na kraju odluči da ga objesi. Crnogorci, iako siromašan narod, ipak nekako skupiše onoliko koliko su Turci tražili za otkup, čime zadovoljiše pohlepu Turaka, ali i osiguraše spas svoga knjaza.

Među Crnogorcima je živio veći broj turskih žitelja koji bi neometano obavljao svakodnevne obaveze. Nakon zatočeništva

knjaza, brđani čvrsto odlučiše da iskorijene izdajice, i sazvaše svečani skup na kojem izabraše petoro braće za vođe. Na Virpazaru na Badnje večer velika osveta započe. Svakom Turčinu ponudiše da izabere između hrišćanstva i mača. One koju su izabrali vjeru, prestadoše mučiti. Oni koji se odlučiše za suprotno, ubiše istog maha. Na taj način, Božić 1703. osvanu crven na istoku, i Crna Gora se probudi sjedinjena u vjeri i slobodi.

Iz Virpazara predosmo preko Sutormanskog prolaza, koji nadvisuje planinski lanac visok tri hiljade stopa, razdvajajući Skadarsko jezero od mora. Tu je bila jedna čudna mala željeznička stanica koju je izgradila italijanska kompanija. Svakoga dana bi jedna kola s dva vagona sporo sebi tabala put uz visine. Mi na to gledamo, naravno, kao na nešto bezazleno, jedva vrijedno pažnje. No, za Crnogorce je to ipak atrakcija.

Putovao sam drumom, što bih preporučio svima koji bi da bolje upoznaju zemlju. Put je strm. Uspinje se uz džinovska brda. Što smo na većoj visini, bolje možemo iz ptičje perspektive posmatrati cijelu Crnu Goru, koja pod nama leži kao reljefna mapa. Nalik na talase, planine se pružaju ispred nas, gubeći se u beskonačnost.

Na vrhu prolaza je stari plemićki dvor, u čije su se ime Crnogorci zaklinjali prije trideset godina. Čuvao ga je široki odred Turaka kraj dvora, sve dok ih jedne noći grupa Crnogoraca koja se kretala puteljcima vrtoglavih visina i duž skoro neprohodnih ponora, nije iznenadila i poklala. Upravo je na taj način Crna Gora osvojila put do mora, i dobila luke Bar i Ulcinj.

Jadransko more, široko prostranstvo duboke plave boje, daleko je pod nama. U lica nam duva pobjednički povjetarac slane arome, koja nas podseća na naš zavičaj. On nas krijepi kao što hladno piće krijepi žedna putnika. Ostrvo je naš dom, a more ono što nam od njega ostaje.

Bar je na dvije milje ka unutrašnjosti udaljen od lijepog zaliva. U njemu se nalazi jedan zamak, nekad najljepši na Balkanu. Zaliv je do te mjere privlačan, da je mafija jednom ponudila

knjazu Nikoli izlišnu svotu novca pod uslovom da im on dozvoli da onđe sagrađe kazino poput onoga u Monte Karlu. Knjaz Nikola, čiji preci već pet stotina godina vladaju ovom zemljom, na to im odgovori baš onako kako se i očekivalo: „Ja sam vođa ljudi, a ne stražar kockarskoga salona”.

Druga luka u Crnoj Gori je Ulcinj, koja je, kao i Bar, isuviše izložena vremenskim nepogodama. Velike sile ne dozvoljavaju Crnoj Gori da osnuje svoju mornaricu, iako je, s druge strane, njena obala otvorena za napad s austrijske strane. Crna Gora, tačno je, dobila je izlaz na more, ali, s druge strane, ne i prednost od svojih luka.

Pogled na politiku

Svuda kroz ovu kratku knjigu pazio sam da ne načinjem temu politike, pošto vam je lako da i sami zaključite o čemu se tu radi. Balkanske države, odnosno države istočne Evrope, kako se često spominju, već vjekovima nijesu ništa drugo do kamen spoticanja na putu ka miru u Evropi. Kao što smo i videli, Turci su u srednjem vijeku osvojili značajan prostor evropskoga kontinenta, ali od kad je njihova vojna snaga počela da gubi na snazi, oni su bili prisiljeni da gube provinciju za provincijom, i samo je bilo pitanje ko će zapošesti tu obnovljenu zemlju koja je bila i koja još uvijek jeste uzrok tolike nesloge između Velikih sila. Bugarska, Srbija i Rumunija su izvojevale slobodu i nezavisnost, i njima je, po opštem pristanku evropskih država, bilo dozvoljeno da postanu zasebna kraljevstva, koja, iako zvanično nezavisna, nikad nijesu do te mjere bila slobodna, već uvijek pod neprimjetnim nadzorom jednoga ili drugog moćnog sušeda, Rusije i Austrije, iza kojih stoje Francuska i Njemačka. Hrišćani iz turske provincije Bosne i Hercegovine su se prije trideset i pet godina pobunili protiv svoga turskog vladara, koji je vršio nasilje nad nemoćnom seljačkom rajom. Kako bi spriječila taj strašni čin, Austrija je poslala vojsku preko granice, čime je zaštitila na hiljade marljivih i nevinih života.

Velike sile sastaše se u Berlinu, i kako očigledno nijesu mogle dozvoliti Turcima povratak u provincije, oni ih, kao nagradu za njihovu neprocjenjivu uslugu, predaše Austriji, u isto vrijeme priznavši i slobodu Crnoj Gori. Taj dogovor iliti ugovor nazvan je Berlinskim sporazumom, o kojem se dosta toga zna.

Austrija je mnogo učinila za svog nekada nesrećnog crnogorskog sušeda. Izgradila je puteve i željezničke stanice, uvela sistem školstva i sud pravde, tako da danas musliman i hrišćanin mogu, potpuno ravnopravni i jednaki, zajedno da žive u slozi, srećniji nego ikad pod Turcima.

Tako je austrijski orao zakopao svoje kandže pod neprocjenjivim parčetom bogatoga Balkana, a ruski medo počeo da zapomaže. No, Bugarska, Srbija i Crna Gora su od istoga slovenskog korijena kao i Rusija, govore skoro istim jezikom, pripadaju istoj grčkoj crkvi, tako da je Rusija, novcem se približavajući malim prijateljima na Balkanu, zauzvrat dobila čvrste saveze koji će joj omogućiti korake k Austriji. Sada već počinjete da uvidate na koji se to način moćne sile miješaju u aktuelni Balkanski rat.

Iako su te evropske provincije bile pet stotina godina pod vlašću Turaka, radi se o tome da su Turci, zapravo Azijati, i da kao takvi nemaju stvarnog prava na ove pošede, osim, naravno, prava na zakletvu. Sve dok su imali snažnu vojsku, sigurno su vladali, no tokom zadnjih par dekada doživjeli su pad, da ne kažem vlastitu revoluciju. Stari sultan Abdul Hamid bio je smijenjen, a nova partija pod imenom Mladi Turci je došla na čelo. Došlo je do neopisive korupcije i u starome i u novom režimu, posebno među vojskom, koja je čak nadišla korupciju kod staroga režima.

Mala kraljevstva na Balkanu, primijetivši naglo buđenje svoga nemilosrdnog i jedinog neosvojivog neprijatelja, odlučiše da se zajedno udruže u silnom naporu da jednom za svagda oslobode svoju hrišćansku braću u Albaniji i Makedoniji, ojačane Grčkom, koja je sa strašnim interesom morala da sravnna mnoge stare račune. Ko prvi da napadne? Ovđe se radilo o trenutnoj neodlučnosti četiri velike sile, dok Crna Gora odvažno ne krenu prva u napad, i uz najveću hrabrost ne ispali prvi hitac u velikom poduhvatu, koji će materijalno izmijeniti lice Evrope.

Neću ovđe detaljisati o sad već lijepom i skoro začuđujućem rezultatu rata, niti o njegovoj pouci, jer već govorim o onome što je pred našim očima mana, neumijeće ili nepripremljenost uoči patriotskog i savršeno organizovanog napada. Ovđe me samo interesuje crnogorski udio, dakle činjenica da je Crna Gora po prvi put bila napadač, a Turska napadnuta; sve veća oskudica koja se graniči s aktuelnom glađu. Svirepa je takođe još i priča o pokolju đe tvrđava za tvrđavom pada ili odbija napade Crnogoraca na Skadar.

Isti će taj Skadar Crna Gora priznati nakon rata, čime će i povećati svoje granice dok ne zauzme čitavo Veliko jezero. To će podrazumijevati ogromno širenje nove teritorije, i tim će prisvajanjem Crna Gora opet zadobiti nazad zemlju svoga naroda, mjesto đe je prije Turčin kaljao tle Evrope. To će značiti veliki trijumf knjaza Nikole, toliki da sigurno zadugo nakon što se on vrati zemlji svojih očeva, neće više svome narodu ostavljati šaku ratnika za koje svijet nije čuo, niti molitvu uzurpirajućem neprijatelju, već naciju uvaženu među nacijama, sa svojom granicom za stotinu puta uvećanom, i s velikom i slavnom budućnošću sebe kao najodvažnije balkanske države.

Vatreno i srčano vjerujemo da će u godinama koje su pred nama u našoj nasrnuloj modernoj civilizaciji doći do napretka, koji neće zašćeniti crnogorske primitivne vrijednosti. Bolje da njena deca ostanu, kao što su do sad i bila, časna i mršava, hrabra i poštena, a ne da upijaju društvene hirove svoga naprednijeg sušeda. Pa što ako su oni spolja neotesani i ako im je govor isprekidan, ako im je istina parola, a poštenje cilj? Neka oni ljubomorno čuvaju svoj šareni kostim-počast, sjaj svojih barbarskih đedova, jer će baš onda oni biti tu da podšete na nepatvoreno korijenje Crne Gore, jer se sigurno čak ni kralj Artur, a ni njegovi vitezovi Okrugloga stola ne mogu pohvaliti toliko uzvišenim ciljevima, niti čistijim i poštenije odživljenim životima kakve nalazimo kod velikih heroja Crne Gore.

S engleskog jezika prevela: **Tanja Bakić**